

BEKE GYÖRGY

„Mindig kiegyenlítésre törekedtem”

BESZÉLGETÉS A 60 ÉVES POMOGÁTS BÉLÁVAL

– Pomogáts Béla irodalomtörténeti tevékenységét pályára lépése óta enciklopédikus törekvések jellemzik, a magyar irodalom, sőt a magyar élet egészének átfogása, értelmezése, történelmi távlatba állítása. Egyéni életének drámai fordulatai alapján résztvevője az 1956-os forradalomnak, internálták, kizsújtották – eltölthetné harag vagy elégtétel vágya, és ez oda-sodorhatta volna valamelyik végletre. Ezzel szemben a nagy kiegyenlítő szerepét vállalta mindig és minden körülmények között, bármilyen támadást vagy mellőzést elfogadva érte. Irodalmi példákkal élek, tolladból kerültek ki úttörő jelentőségű kötetek Déry Tiborról és Jékely Zoltánról, Radnóti Miklósról és Kuncz Aladáról, s a népi líra irányzatairól a két világháború közötti időszakban. Milyen értelmi és érzelmi indíttatásból indultál neki ilyen széles öleléssel a kortársi irodalom kritikusai meghódításának?

– Egyszerű a válasz: szerettem olvasni, és minden érdekelt. Értelmiségi családból származom, otthon voltak könyvek, és a piarista gimnáziumban tanultam, ott az egész magyar irodalom, minden érték szeretetére neveltek. Az ötvenes években, midőn a belvárosi iskola növendéke voltam, Sík Sándor, a hírneves irodalomtudós volt a rendtartományfőnöke, őt személyesen is ismertem, részt vettem az általa tartott lelki-gyakorlatokon, előadásokon, és közismert, hogy ő mindig az irodalmi értéket: az esztétikai és erkölcsi értéket tartotta fontosnak, és nem irányzatokban gondolkodott. Kiváló magyartanáraim voltak: Magyar István és Fekete Antal, mindketten Horváth János tanítványai. Sokat olvastam tehát, és például olyanoktól is, akik akkor más gimnáziumokban tiltott íróknak számítottak: Németh Lászlótól, Kodolányitól.

A könyvek szeretete szabta meg későbbi életutamat is. 1953-ban érettségiztem, s az első Nagy Imre-kormány által hozott enyhülésnek, valamint annak, hogy a családnak volt valamelyes kapcsolata az akkori rektorral, Tamás Lajossal, viszonylag könnyen felvettek a bölcsészkarra: a második nekifutásra, a rektorhoz beadott fellebbezés után. Egyetemi éveimet végigolvastam, naphosszat a Széchényi Könyvtárban ültem, akkor még a Nemzeti Múzeum épületében, és persze otthon is átolvastam a fél éjszakát. Jártam az antikváriumokat: ma is igen sok olyan könyvet őrzök, amelyet akkor vásároltam, szűkös ösztöndíjamból vagy a nyári diákmunkák keresményéből. Négy évtized alatt elég szép könyvtárat sikerült összegyűjtenem, ma vagy tizenötezer kötet áll a polcokon, főként magyar szépirodalom, irodalomtörténet és történelem. Lassan minden zugot a könyvek foglalnak el.

Sok minden érdekelt. Kuncz Aladárhoz úgy jutottam el, hogy 1956 őszén, még a forradalom előtt Gömöri György barátommal, aki évfolyamtársam volt, felbuzdulva a szabadság első fuvallataitól, elhatároztuk, hogy felfedezzük az erdélyi irodalmat. Ő Dsida Jenőt, én a regényíró és szerkesztő Kuncz Aladárt választottam, akinek igen nagy szerepe volt az erdélyi magyar irodalom fejlődésében, a többi között szerkesztője volt az Erdélyi Helikonnak is. Így született meg egyetemi szakdolgozatom, majd jóval később, már 1968-ban első könyvem éppen az ő munkásságáról. Ennek volt némi sikere, főként Erdélyben, és ennek következtében továbbra is az erdélyi magyar irodalom

lett az egyik fő kutatási területem. Radnóti Miklós mindig kedves költőim közé tartozott, s már egyetemista koromban elképzeltem, hogy egyszer írok róla valamit. Aztán a hetvenes években erre lehetőség nyílt, és a róla írott kismonográfiám két kiadásban is megjelent. Déry Tiborhoz 1956 nyarán és őszén kezdtem ragaszkodni: mint a magyar forradalom egyik szellemi előkészítőjéhez és bátor harcosához. Jékely Zoltánhoz személyes barátság fűzött, emellett mindig benne láttam az egyik „legerdélyibb” költőt, igaz, nem Kolozsváron, hanem Budán élt. Egyszóval, majdnem minden könyvemnek volt valamilyen személyes és érzelmi háttere.

Mindig kiegyenlítésre és konszenzusra törekedtem. Egy olyan kis és veszélyeztetett nép, mint a magyar, nem engedheti meg magának a folytonos viszálykodást. Hogy ezek a viszályok, civódások hová vezettek, azt történelmünk elég beszédesen példázza. Az egyéni és csoportérdekek (pártérdekek) mértéktelen és kiábrándító érvényesülése árnyékolja be az ország visszanyert szabadságát. Sajnos, mindez megjelenik a szellemi életben is, amely időnként a lövészárokharcok képét mutatja. Szándékosan törekedtem ezért arra, hogy meg tudjak érteni, el tudjak fogadni és be tudjak mutatni egymással küzdő vagy egymást kizárni látszó értékeket is. Az irodalomtörténet-írás, az irodalomkritika mindegyike nagyszerű lehetőséget ad, hiszen azzal, hogy valaki megértéssel képes közeledni Németh Lászlóhoz és Radnóti Miklóshoz, Sütő Andráshoz és Határ Győzőhöz, máris oldhat a feszültségeken. Vagy legalább demonstrálhatja, hogy az egyoldalúság, a folytonos választási kényszer nem szükségszerű.

- Déry Tiborhoz személyes kapcsolatok is fűztek. Juhász Ferenc tudommal a barátaid közé tartozik. Egyébként, azt hiszem, a kortárs magyar szellemi életben neked van a legtöbb barátod és a legkevesebb ellenséged. Ugyanígy magadénak tudtad kezdettől a népi írókat is, Illyés Gyulát, Németh Lászlót vagy Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt, mint a polgári vagy szocialista szellem-irányok költőit, íróit. Ez a kötődés a jószereint társadalmi forradalmat igénylő népi írókhoz már nem okvetlenül természetes Pomogáts Béla számára, akit a szülői ház, a család nem erre predesztinált. Igaz, hogy éppen így nem predesztinálta erre Németh Lászlót és sok más. Magad írod visszaemlékezésedben (Kívül, 1991), hogy Pestújhelyen Te voltál a külvárosbeli „úri fiú”, tisztas vagyonnal a családod háta mögött. Miként fedezted fel magad számára a népi írókat, méghozzá azok „fénykora” után, és vállaltál érzelmi közösséget (is) velük? Én legalábbis érzem ezt a közösségvállalást a róluk szóló munkáidban.

- Valóban, az úgynevezett keresztény középosztály soraiból származom. Pestújhely, amely ma a főváros XV. kerületéhez tartozik, eredetileg anyai nagyapám nyári laka volt. Ő igen gazdag ügyvéd volt az első világháború előtt, s mint a Károlyi grófok jogtanácsosa, ő alapította meg Pestújhelyet, ahol volt egy kisebb birtoka is. Én még emlékszem a nagy parkra és házra, még halastó és teniszpálya is volt, mindebből, persze, semmi sem maradt. 1944 őszén először német, majd orosz katonai parancsnokság költözött bele, a rózsalugasban légelhárító ágyúk álltak, aztán 1945 elején kirabolták a házat, csak az ezüst evőeszközök maradtak meg, amiket anyám elásott a kertben. Mindent elvettek, a házat is lebontották, ma egy belügyminisztériumi lakótelep áll a helyén. Kaptunk néhány kiló kárpótlási jegyet, nekem még nem volt kedvem a részemet kiváltani. És visszakeresztelték Pestújhely főutcáját, ahol a községháza és a katolikus templom áll, a nagyapám nevére, amelyet valamikor 1949-ben vettek le.

Nos, az egykori jómódnak én csak egészen kisgyerek koromban lehettem tanúja, aztán megtapasztaltam a középosztálybeliek hányattatásait, és persze érzelmileg ma már nincs közöm ahhoz a világhöz, amelyet örökölhettem volna. Ezért is figyeltem idegenkedve és idegeskedve azt, hogy ez a bizonyos „úri” mentalitás milyen szépen

feltámad az elmúlt négy esztendőben, olyanok körében is, akiknek ehhez családilag, hagyományosan nem volt közük. Én mindenesetre nem raktam ki a nagyapám és a nagyanyám címerét a falra, és csak mulattam azon, hogy mások még a névjegyükre is, ki tudja, honnét előbányásztak, fantasztikus címerrajzokat nyomattak. A barokk felújításának felújítása nemcsak időszerűtlen, hanem mulatságos is.

Viszont mindig őszinte vonzalmat éreztem a népi írók iránt: szociális elkötelezettségük, nemzeti érzésük, közéleti bátorságuk és persze költészetük, regényeik, tanulmányaik korán megragadtak. Egy „középosztálybeli” fiatalember számára, aki lelkiileg maga mögött hagyta saját társadalmi rétegének mentalitását és hagyományait, természetes módon adódott mindaz az érték, amelyet a népi irodalom és mozgalom létrehozott. Különösen azok az értékek, amelyek összhangban álltak az európai igényekkel: a regényíró és tanulmányíró Németh László, a nemzeti múltunkban bűvárkodó Kodolányi János, az erdélyiségnek költői tartalmat adó Tamási Áron, a nemzeti liberalizmus ideológusaként fellépő Bibó István, és mindenekelőtt Illyés Gyula életművére gondolok. Ezeket az értékeket ma is kiindulásnak és alapvetésnek tartom, nem hiszem, hogy lehet korszerű magyar gondolkodás, irodalom vagy éppen politika, amely őket kikerülheti.

– Maradjunk még egy keveset a népi íróknál. Tudjuk, hogy mozgalmukat alaposan megtépte a történelem, néhányan elvéreztek a – nem is ritkán hiábavaló – harcban, mások a politika vizeire sodródtak és megszűntek írók lenni (Erdei, Darvas); Veres Péter is marandóbb műveket alkotott ridegparasztként, mint a miniszteri bársonyszékben. Lehet-e korszerű folytatása a népi irodalomnak napjainkban? Kiket tartasz az igazi „örökösöknek”, és kiket alkalmi „útitársaknak”? (Hadd használjam most ilyen összefüggésben a Révai József által kitalált hajdani minősítést.) Csoóri, Juhász Ferenc, Sánta, Végh Antal: mindegyiket, vagy egyiket sem?

– Nem hiszem, hogy ma volna „népi írómozgalom”. A népi irodalom, mint minden irodalmi, szellemi áramlat, korhoz kötött történelmi kihívásokra válaszolt, és ma egészen más kihívások várnak feleletet. Vannak természetesen írók, akik a népi irodalom örökösének tekintik magukat, ahogy vannak örökösői a Nyugatnak (az Újholdnak) vagy az avantgárdnak is. Volt a népi irodalomnak egy történelmi reneszánsza a negyvenes évek végén, az ötvenes évek közepén, midőn először Nagy László, Juhász Ferenc, Sarkadi Imre, Cseres Tibor, Kormos István, Csanádi Imre, Fodor András, majd Csoóri Sándor, Szécsi Margit, Sánta Ferenc, Kamondy László fellépett az irodalomban. Ennek azonban nem jöhetett létre a mozgalmi, politikai dimenziója, mint korábban Illyés és Németh indulása után, „csak” az irodalmi: a diktatúra erre nem adott lehetőséget. A népi mozgalom újjászületése csak pár napig tartott, az ötvenhatos forradalom idején a Petőfi Párt keretében. Ennek a fogalomnak: „népi író”, a jelenre vonatkozóan nincs értelme. Vannak írók, akik számára a népi irodalom mint hagyomány sokat jelent, ezek azonban nem „népi írók”. És őket is szétszórta az utóbbi négy esztendőben a politika: nem tudtak szövetségeket találni más csoportoknál, sokan közülük feladták az írói szolidaritás hagyományát, nem voltak képesek arra, hogy számot vessenek egy valóban korszerű, huszadik század végi nemzeti stratégia kívánatos feladataival; amikor megfontoltnak kellett volna lenni, ügyetlen nyilatkozatokat tettek, amikor szólni kellett volna, hallgattak. Szomorúan mondom: Illyés Gyula, Németh László és Bibó István, pontosabban az ő nagyformátumú személyiségük hiánya rányomja bélyegét a mai szellemi életre, közéletre. Ez a hiány a „rendszerátváltás” korának valóságos tragédiája lett.

– *Éppen nemzetet átfogó és nemzetben gondolkodó alapfelfogásod szerint: látsz-e találkozási pontokat az újabb kori urbanizmus és népiség között? Vagy immár csak felületes címke mind a kettő? Vajon nem arról van-e szó, hogy egyeztetni lehet-e a modernséget és a nemzeti sajátosságokat, a ránk zúduló kapitalista örvénylést és ezeregy esztendő sajátos magyar európaiságát?*

– A nyolcvanas évek végén ránkzúdult szabadság egyszerre jött későn és korán. Későn, mert azok a nemzedékek, amelyek megtanulták az egyeztetés művészetét, már eltávoztak a közélet színtereiről, meghaltak, megöregedtek, megfáradtak. „Népi” és „urbánus” írókra, gondolkodókra egyaránt gondolok. Azok a fiatalok, akik számára a „népi-urbánus vita” elveszítette jelentőségét, pedig még nem értek meg igazán. A hagyományos vita feloldásának volt néhány „kegyelmi pillanata”, így a Bibó Emlékönyv szerkesztése, az 1986-os monori tanácskozás vagy a bósi vízi erőmű ellen szervezett fellépések. Máskülönben a felszabadult Magyarország politikai genezisést és – talán mondhatom így – „politikai genetikáját” a „népi-urbánus” szembenállás határozta meg. Márpedig ennek a szembenállásnak és küzdelemnek a terepén és légkörében nem lehet megoldani a hazai politikai és kulturális konfliktusokat, de nem lehet értelmesen kezelni azokat a konfliktusokat sem, amelyek az ország nyitottá válásából, a nyugati orientációból adódnak: például az érvényesülését kereső nyugati tőke vagy tömegkultúra ütközését a hazai gazdasági adottságokkal és kulturális hagyományokkal. Azért, hogy mindez így történt, véleményem szerint mindegyik politikai erő felelős, a legnagyobb felelősség azonban a politizáló értelmiséget, az új politikai elitet terheli, amely az országos politikát, az ország érdekeit a saját csoportérdekeinek, ideológiáinak, elfogultságainak, hadd legyenek szigorú: törzsi babonáinak rendelte alá. Azért, hogy Magyarország a politikai dezintegráció és a „Kulturkampf” áldozata lett, a politikussá avanzsált írók, történészek, ügyvédek, orvosok a felelősek. Remélhetőleg lesz egy másik értelmiség, amely a dezintegráció és a kultúrharc felszámolásában érdekelt.

– *Sorsod, pályád, életviteled sok szempontból nagy próbatétel éppen az urbánus és népi magyar értékek közelítésére. Egyik aláírója voltál a Demokratikus Chartának, és lélekben megjelentél az 1993-as augusztusi szárszói találkozón is. Testileg betegséged akadályozott meg az utazásban, és írásban tetted közzé elmaradt felszólalásodat. (A negyedik esztendő, 1994.) Milyen gyakorlati lépések hozhatnák meg a szétfutó magyar értékek egységét? Saját tapasztalataid szerint: van-e értelmük, hasznuk, eredményük az egyéni kísérleteknek, mint amilyen a Tiéd is?*

– Nem vagyok igazán optimista. Még nem olyan régen Illyés Gyula, Németh László és Déry Tibor, vagy hogy személyes emlékeimet idézzem fel: Bibó István és Vársárhelyi Miklós a legnagyobb baráti egyetértésben és szeretetben tudtak diskurálni, tudták alakítgatni azt a nem hivatalos nemzeti stratégiát, amely a maga rejtettebb módján, nem nyilvánosan, mégiscsak hatott, és a magyarság túlélését szolgálta. Most ilyen párbeszédre nincs lehetőség, a népiek és az urbánusok vezéregyéniségei nem is ülnek le egy asztalhoz. Én szerettem volna mindenkivel kapcsolatban maradni és mindenkit arra ösztönözni, hogy keresse a konszenzus lehetőségeit. Mídonn aláírtam a Demokratikus Chartát, arról beszéltem, hogy a meghirdetett jogelveket képviselni kell a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek ügyében is, és az 1993. március 14-i megemlékezésen arról szoltam, hogy uniót kell alkotni Erdéllyel is, Európával is. A tavalyi szárszói találkozóról írva (éppen itt, a Tiszatájban) pedig annak a vágyamnak adtam hangot, hogy végre induljon meg egy széles körű párbeszéd: a konzervatívok, a liberálisok és a szocialisták között.

Voltak, akik méltányolták szándékaimat, sokan mások azonban, az úgynevezett nemzeti oldalon, egyszerűen hazaárulónak neveztek. Persze olyanok, akik még arra is képtelenek, hogy egy uszító beszédet valamelyest a magyar nyelvtan szabályai szerint megfogalmazzanak. Leszavaztak a Magyarok Világszövetségében, az Erdélyi Szövetségben a Demokratikus Charta aláírása miatt, és jelenleg is rágalmozási per folyik ellenem, mert egy alkalmi glosszában kissé megcsipkedtem az egyik szélsőjobboldali vezért. Mindez persze potomság, mondhatnám, az a szomorú, hogy azok, akiknek a népi táborban szava van vagy volt, talán Sütő András, Köteles Pál és a Te kivétellel, sohasem védtek meg. Olyanok, akik évtizedek óta ismerték a munkámat, akik mellé én nyilvánosan odaálltam valamikor. Ehelyett elnézték, hogy politikai kalandorok, fanatikuskok és közönséges elmebetegek a nemzeti értékek nevében lépjenek fel. Egyáltalán, a nemzeti tábor valóságos tragédiája volt, hogy alkalmatlan, felkészületlen és törtető elemek beszélhettek ennek a tábornak a nevében, és ezzel diszkreditálták a valóságos értékeket és érdekeket. Minderről szomorú tanúságot tett az ideai választás, amelyen nemcsak az önjelölt nemzeti vezetők buktak meg, hanem veszélybe kerültek fontos eszmék és eszmények is.

Annak azonban, hogy a valóban korszerű: huszadik század végi és európai nemzeti értékek és az egyetemes magyar szolidaritás (így a kisebbségi helyzetbe kényszerített magyar közösségek iránt vállalt elkötelezettség) érvényesüljenek, mégiscsak vannak jelei és letéteményesei. Tulajdonképpen mindegyik oldalon: a konzervatívok, a liberálisok és a szocialisták körében is. Legfőként pedig a „civil” társadalomban, a független értelmiségben. Valójában most kellene kidolgozni azt a nemzeti stratégiát, amely egyaránt elegendő tesz az európai modernizáció és a nemzeti önazonosság-örzés követelményeinek. Ez a stratégia, ha lesz ilyen, elsősorban nem a politikai pártok, hanem a független értelmiség műhelyeiben: kutatóintézetekben, szerkesztőségekben, könyvtárakban, társadalmi és kulturális egyesületekben készül majd el. És egyformán figyelembe fogja venni Széchenyi és Kossuth, Eötvös és Kemény, Jászi Oszkár és Szekfű Gyula, Németh László és Bibó István szellemi örökségét. Vannak már ilyen műhelyek, és remélem, hogy a kormányzat az ilyeneket fogja támogatni és nem a nagyhangú, dölyfös és agresszív politikai akarnokokat.

– Életemben jelentős szellemi serkentés, példa, ihletforrás volt piarista diákságod és később vezető szereped a piarista öregdiákok szervezetében. Soha nem titkoltad vallásos meggyőződésedet, igaz, nem is hivalkodtál vele (mikor ez még talán érdemnek számíthatott volna). Túl a katolikus költők jelenlétén a kortársi magyar irodalomban (Sik Sándor, Rónay György, Pilinszky János és mások), milyen szellemi erőforrás lehetne napjainkban a katolikus (és protestáns vagy zsidó) felekezethez tartozás az erkölcsi értékek megújításában, ilyenképpen egy nemzeti katarzis kimunkálásában? Vagy marad a vallásos költők szemlélete az ő magánügyük, olyan szinten, mint mondjuk a Kisgazdapárthoz való tartozás?

– Az egyház nem politikai párt, és a vallásosság nem jelent semmiféle pártelkötelezettséget. Ugyanakkor, túl azon, hogy a vallás a maga legbensőbb lényege szerint az Isten és az emberi személy közötti viszonyt rendezi és önti formába, mentalitástörténeti és kulturális tényező is. Kereszténynek vagy éppen katolikusnak lenni nem pusztán hitbeli vagy spirituális azonosságot jelent, vannak ennek olyan következményei is, amelyek az ember világméretű és közéleti szerepvállalását alakítják, habár természetesen politikai ideológiáktól és pártoktól teljes mértékben függetlenül. Illetve, mégsem függetlenül: egy keresztény nyilván nem vállalhat szerepet sem szélsőbal-, sem szélsőjobboldali mozgalmakban, és csak olyan politikai erővel működhet együtt, amelyek teljes

mértékben tiszteletben tartják az emberi szabadságot és jogegyenlőséget, az alapvető erkölcsi törvényeket és az evangéliumi értékeket, tehát például a felebaráti szeretetet.

Tehát keresztény embernek nincs keresnivalója az ortodox kommunizmus, a faszizmus, az antiszemitizmus, a sovinizmus hívei között.

A magyar kereszténységnek nagy felhalmozott értékei vannak, ennek ellenére számot kell vetnie válságtünetekkel is. A katakombalétben eltöltött évtizedek ugyanis próbára tették a lelket és a jellemet, és ugyanígy próbára teszi ezeket a szabadulás, amelyre mindenki várt, de szinte senki se számított. Tulajdonképpen a megnyíló szabadság és a kibontakozó lehetőségek óráiban derül ki, hogy mennyire biztosak és tartósak azok a szellemi, erkölcsi értékek, amelyek felhalmozódtak az egyházak üldözésének: előbb kegyetlen elnyomásának, majd ravasz korlátozásának évtizedeiben. Mert halmozódtak fel ilyen értékek, és ezeket az értékeket kellene megőrizni a szabadság váratlanul beköszöntő, jótékony világában. Milyen értékekre gondolok? Mindenekelőtt arra a keresztény magatartásra, amelynek tengelyében nem a hatalom, az érvényesülés, a befolyás, hanem az Evangélium áll. Korábban az Evangélium nem volt és nem lehetett nyilvános hivatkozási alap, mindazonáltal pontosan lehetett érzékelni azt, hogy ki gondolkodik és cselekszik ennek szellemisége szerint. Emberi szolidaritás és tolerancia, de így is mondhatnám: felebaráti viselkedés voltak ennek az evangéliumi szellemiségnek a következményei és jelei, és gondolom, sokan, szinte mindenki őriz jóleső emlékeket, tapasztalatokat ennek a szolidaritásnak és toleranciának a jelenlétéről és erejéről. Ezek a tapasztalatok világították be az éjszakát, a „katakombák” homályát, és tették elviselhetővé az életet.

Az elmúlt esztendőknben sajnos nem egy alkalommal tapasztaltam, hogy még önmagukat kereszténynek nevező emberek vagy csoportok is elutasítják a korábban érvényesülő evangéliumi szolidaritást és toleranciát, és a történelmi jóvátétel nevében hajlandók voltak igénybe venni a kíméletlenséget, akár a gyűlöletet. Vannak persze hatalomra vágyó emberek, akik ugyanazt szeretnék csinálni e megnyíló új korszakban a kereszténység vagy a magyarság lobogója alatt, amit korábban a „proletár internacionalizmus” és az „osztályharc” jelszavaival. De akadnak olyanok is, akik nem voltak részei a múlt bűneinek, mégis erőt vett rajtuk a hatalom kísértése: ők azok, akik nem voltak képesek megfelelően válaszolni a váratlanul érkezett szabadság kihívásaira, és ezzel, mint a most lezajlott választások is tanúsíthatták, veszélybe sodorták a keresztény elvek közéleti érvényesülését: ennyit a szükséges önbírálat jegyében el kellett mondani.

Ma is meggyőződéssel mondhatom, hogy keresztény embernek, mozgalomnak, intézménynek nem kell és nem szabad semmilyen valóságos szellemi és erkölcsi érték elől elzárkózni, ellenkezőleg, minden értéket és értékes hagyományt el és be kell fogadnia. Közöttük azokat az értékeket és hagyományokat is, amelyeket mint a liberalizmus vagy a „baloldal” értékeit és hagyományait tart számon a történelem. Így például a teljes körű személyes szabadság és a társadalmi jogegyenlőség, általában az egyenlőség értékeit és hagyományait. A személyes szabadság hitünk alapvető elveiből, így a szabad akarat tanításából és az emberi személyiség megkülönböztetett elismeréséből következik, az egyenlőség elve pedig szorosan kötődik az Evangélium szelleméhez és az egyháznak azokhoz a szociális tanításaihoz, amelyeket XIII. Leó és XI. Pius pápák szociális enciklikái rögzítettek, vagy legutóbb II. János Pál pápa is megszólaltatott. Különbözik az úgynevezett baloldali értékeknek semmi közük a letűnt diktatúra hivatalosan „baloldalinak” nyilvánított szólamaihoz, minthogy a kommunista rendszer valójában nem társadalmi egyenlőséget, ellenkezőleg, új kiváltságokat és előjogokat: kiáltó társadalmi igazságtalanságokat hozott.

A kereszténység az emberi gondolkodás történetének minden igazán jelentékeny értékét képes volt befogadni és asszimilálni: Pál apostol magáévá tette a görög bölcse-
lők gondolatait, és Akvinói Szent Tamás teológiája is magába szívta az antikvitas filo-
zófiai felismeréseit. A katolikus mint fogalom kifejezetten egyetemeset jelent. Őrizzük
meg tehát azokat a szellemi-erkölcsi értékeket, amelyek a történelem nyomása alatt
jöttek létre: a szolidaritás, a tolerancia, az evangéliumi szellemiség eligazító fényeire
most sincs kevésbé szükségünk, mint a korábbi sötétségben. Ha tájékozódni aka-
runk, ma is ezek az értékek lesznek a csillagok, és nem a hatalom, az érvényesülés,
a befolyás.

*- Törekvésem a magyar irodalom sokszínű, -árnyalatú és világgépi, de mégis alkotó
egységének megteremtésére, a trianoni és 1945 utáni szétszaggatás után, természetes módon
karolta át a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek irodalmát, majd később a nyugati
- emigráns - magyar literatúrát. Miért volt ez a sorrend: Erdély, a Felvidék és úgy a többi
magyar irodalmi tájak feltérképezése? Véletlenségből? Nagyobb életerőt, gazdagabb hagyó-
mányt találni Erdély magyar szellemi életében, még a román nacionalizmus halálos szorítá-
sában is? Miben különbözik a magyar kisebbségek irodalma egymástól ízlésben, alkotási
módszerekben - hagyományos, formabontó - vagy akár felfogásban? Transzilvanizmus és
„jugoszlávizmus” két merőben egymással szemben álló áramlat is lehetne, mind a kettő
a maga „klasszikusaival”. Lehet-e közöttük kiegyenlítődés, és miként? Ugyanezt a kérdést
tenném fel az egyes kisebbségi magyar irodalmak és az anyanyelvi mai irodalma közötti
különbségekről és egyezésekről.*

- Már beszéltem arról, hogy miként alakult érdeklődésem az erdélyi irodalom
iránt. Valóban, ez az elkötelezettség egy életre szól, és az első: Kuncz Aladár pályáját
feldolgozó könyvem óta további hat könyvet szenteltem az erdélyi magyar irodalom-
nak és történelemnek, s kiadóknál van további két kéziratom is. Az erdélyi magyarság
kultúráját, az egész erdélyi kérdéskomplexumot mintaeértékűnek tartom: Erdély példá-
ja lehetett volna annak, hogy a jellegzetesen etnikai és kulturális mozaikot alkotó kö-
zép-európai régióban miként lehet megteremteni a minden közösségi identitást, ön-
rendelkezést és hagyományt tiszteletben tartó megoldást, azt a bizonyos „keleti
Svájcot”, amely a kantonális demokráciára építi fel az államszerkezetet és a közös szu-
verenitást. Tudjuk jól, hogy ennek a huszadik századi modellnek a létrehozása el-
maradt. Erdély így másfajta történelmi példa lett, annak példája, hogy egy - a nemzeti
közösségből kiszakított - népcsoport miként védelmezheti meg saját létét és önazonos-
ságát. Milyen áldozatokkal, milyen korlátok között. Az erdélyi magyar kultúra ebben
valóban modellül szolgált a többi magyar kisebbségi kultúra számára, és az erdélyi ma-
gyarság ezért nemcsak az ottani magyarság nagyobb száma vagy történelmi hagyományai
és intézményei következtében lehetett „primus inter pares” a kisebbségi magyarság
népcsoportjai között, hanem az általa felmutatott magatartás és erkölcs miatt is.

A transzilvanizmus ennek a magatartásnak és erkölcsnek az inkább jelképes, mint
ideologikus megnyilvánulása. Valóban szembe szokták állítani a „jugoszlávizmussal”
mint olyan ideológiával, amely megpróbálta felhasználni egy egészen sajátos kelet-kö-
zép-európai történelmi és politikai helyzet előnyeit. Kétségtelen, hogy a délvidéki ma-
gyarság legalábbis kulturális intézményekben sokat meg tudott szerezni azáltal, hogy
elfogadta a titóista államrezont. Ez az államrezon azonban mindig is ingatag volt, már
régén megbukott, s romjai maguk alá temették a megszerzett magyar intézmények
nagy részét. Most derül ki igazán, hogy a Vajdaságban is szükség lett volna arra az alul-
ról építkező politikára, a néptömegeknek arra a nemzeti megszervezésére, amelyet pél-

dául Erdélyben Kós Károly, Tamási Áron és Sütő András képviselt. Ez mára halaszthatatlan feladattá vált, ugyanakkor a vajdasági magyarságot igen mély politikai és kulturális ellentétek osztják meg és gyötrik. Mindenekelőtt ezeket az ellentéteket kellene feldolgozni, következképpen enyhíteni kellene a politikai vezető réteg és az alkotó értelmiség, vagy hogy egyszerűbben fogalmazzzak, a Szabadka és Újvidék közötti feszültségeket, és a nagy műveltségű alkotó értelmiséget be kellene vonni a közéletbe. A vajdasági magyarok között belső kiegyezésre van szükség, és csak ha ez létrejön, tudnak majd tárgyalni a többségi nemzet politikai erőivel.

Minden magyar kisebbségi irodalomnak megvan a maga karaktere és története. Már többször elmondottam, hogy ezek az anyaország és a nyugati magyarság irodalmával együtt alkotják azt a virtuális szellemi „köztársaságot”, amelyet magyar irodalomnak nevezünk. Az elmúlt évtizedben ezek az irodalmak sokat közeledtek egymáshoz, lényegében helyreállt az a közös értékrend, amely minden nemzeti irodalomnak fontos alkotóeleme. A határok által szabdaltnak magyar irodalom intézményi együttműködését kell tovább erősíteni. Nem az irodalom egységéről beszélek, ez megvalósíthatatlan, hanem az információk állandó és folyamatos cseréjéről, és arról az írói szolidaritásról, amelynek a határok fölött kell érvényesülnie.

- Aczél Györgyék a marxista tanítás „túlsúlyát”, uralkodó voltát követelték (volna) meg a magyar íróktól, s talán még inkább a kritikusoktól, irodalomtörténészeketől. Lévéen ez utóbbiak egyféle „ideológiai” eligazítók is. Ez az irányvonal látszólag liberálisabb volt, mint sok más ország kultúrpolitikája a létező szocializmus világában. Például a romániaiainál. Csakhogy 1989 után, az alkotói ösztönesség visszanyerésekor más egyéb rajzolódott ki. Jelesen az, hogy a merev „kommunista” román szellemi életben csak felszín volt a pártosság, a megjátszott hűség a rendszer és a diktatúra iránt, a mélységekben olyan irodalom élt, amely nem a marxista dogmák szerint ítélkezett az életről. Abban az értelemben, hogy az írás mindig ítéletmondás. Kiderült, hogy csak „le kell fűjni” a marxista ideológia porát fontos román művekről, és azok egészen más színben és jelleggel támadhatnak új életre. Ilyen „felülbírálat” vagy „renoválás” - amit különben Gyulai Pál és Móricz Zsigmond is gyakorolt „áporodottnak” tartott nagy magyar műveknél, persze, ők csupán a stílus vonatkozásában - nem lenne-e szükséges életanyagot és valóságmagot hordozó, nem becsstelen, csak megcsonkított vagy „álcázott” kisebbségi magyar műveknél? Továbbá: nem kellene-e kritikai írásokban összevetni az anyaországi és kisebbségi magyarság irodalmi alkotásait eszmei alapozásuk szempontjából az utóbbi fél évszázadból? Ezáltal jobban előtérbe kerülnének a szocialista ihletésű és a polgári, népi vagy konzervatív szellemiségű alkotók és alkotások. Az, hogy nem valaminő - amúgy is illuzórikus - eszmei azonosság a magyar irodalom egységének alapja.

- Minden közép- és kelet-európai országnak más volt a „szocializmusa”, a romániai például „nemzeti szocializmus” volt, s valóban meg lehetne ragadni a strukturális hasonlóságokat a náciizmus-fasizmus és a romániai „szocializmus” között. Például a szélsőséges és mitikus nacionalizmusban, a „vezérelv” működésében, az etnikai, kulturális, politikai „mátság” üldözésében. A magyarországi kommunista művelődéspolitikai különösen a hetvenes évektől kezdve egészen másként funkcionált, hiszen Illyés Gyula és Németh László, Weöres Sándor és Ottlik Géza, Pilinszky János és Mészöly Miklós sem a „marxista dogmák” szerint ítélte meg a társadalmat és az embert. Bizonyítani lehet, hogy a magyar irodalom, leszámítva a legrosszabb ötvenes éveket, amikor jórészt hallgatni kényszerült, meg tudta őrizni a maga nemzeti és európai identitását. Ugyanez elmond-

ható természetesen a határokon túl élő magyar irodalmakról is, hiszen Sütő András, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Dobos László, Gion Nándor ugyanazt az irodalmi és történeti folytonosságot képviselte, mint a magyarországiak.

Régi elképzelésem, hogy oly módon kellene létrehozni egy huszadik századi magyar irodalomtörténeti összefoglalást, hogy a különböző országokban dolgozó magyar írók ne különüljenek el egymástól. Tehát például Kányádi Sándor vagy Fehér Ferenc helye valahol ott van Nagy László és Csoóri Sándor környezetében, a Szilágyi Domokosé, Cselényi Lászlóé, Tolnai Ottóé Tandori Dezső, Marsall László közelében. És legfeljebb a kisebbségi magyar irodalmak intézményrendszere kíván külön tárgyalást. Ennek során valóban le lehetne „porolni” néhány művet, például Asztalos István és Szabó Gyula regényeit. A magyar irodalom mindig a nemzeti élet tükré is volt, és ebben a tükörben kétségtelenül feltetszenek az elszenvedett szomorú tapasztalatok.

– *Egyik újabb könyvedben, fejezetcímbeben közéleti tevékenységedet így minősítet: „egy irodalomtörténész a politika peremén”. Nem hinném, hogy a „peremen” politizálnál. Egyáltalán: miként politizáljon egy író, irodalomtörténész, irodalomkritikus pártok egymás ellen szegülő érdekei közepette – tudatosan – atomizált magyar társadalmunkban? Tapasztaltál-e valamilyen visszajelzést politikai írásaid kapcsán? Lehet-e manapság pártoktól függetlenül személyes véleményt mondani úgy, hogy nyomban ne sorolják be az írókat ebbe vagy abba a szakértáborba? S ha nem lehet, akkor vajon nem ez a „felosztás”-e a mai magyar közélet legmakacsabb előítélete?*

– A „szakértáborokból”, az irodalmi „besorolásokból”, az állandóan és kölcsönösen megrajzolt fantomképekből nagyon elegendem van. Elkedvetlenítő az, hogy szinte mindenki, nemcsak a politikusok, hanem az írók és a kritikusok is csak pártkategorikákban tudnak gondolkodni. Hallom, múltkor egyik barátom, különben igényes szellem, azt mondta rólam, hogy az MDF-ből átléptem az SZDSZ-be. Egyébként ez sem volna skandalum – miért csak listán beválasztott országgyűlési képviselőknek szabad? –, csak éppen nem igaz. Mióta kiléptem az MDF-ből, nem tartozom egyetlen párthoz sem, és nem tapasztalok hiányérzetet, elvégre korábban sem voltam párttag. Különben sem a pártok a fontosak, hanem az értékek, amelyeket esetleg megjelenítenek, és én ma nem tudok olyan magyarországi pártról, amely teljes körben képviselné azokat az értékeket, amelyeket fontosnak tartok. Remélem, a pártoknak és a pártkötődéseknek ez az értelmiségi túlbujánzása idővel csökkenni fog, és a társadalom rájön arra, hogy a pártok nem olyan fontosak, s talán a politikusok is rájönnek arra, hogy ők nem a Gondviselés vagy a Történelem küldöttei, hanem egyszerűen egy közéleti szakszolgálat munkatársai. Minél előbb bekövetkezik ez, annál jobb az országnak. A kultúrát amúgy sem lehet pártok szerint tagolni, vagy ha ez megtörténik, a kultúra veszíti el a színvonalát és lényegét.

– *Létezhet manapság magasabb rendű politizálás a napi heccelődésekenél? Te 1956-ban huszonekét évesen, Vázsonyi Vilmos kollégáddal együtt ilyen címmel írtál vezércikket az egyetemi diáklap külpolitikai rovatába: Új magyar külpolitikát! A magad támasztotta igényhez az irodalom világában talán Te voltál a leghűségesebb a következő évtizedekben. Publicisztikád mindig egyetemes európai összefüggésekben vizsgálja a magyarság sorskérdéseit. Soha nem napiparancsokat fogalmaz meg. Azt hiszem, ez igazán írói „külpolitizálás”. És nyilvánvaló, hogy ebbe a szemléletbe jól beleillenek a „kényes témák” is, a kisebbségi magyarság jövője, az autonómia, Trianon bilincsei és a trianoni trauma tényleges feloldása a lelkekben és a térképeken. Miként vázolnád fel a Kárpát-medencei magyar jövő ideális*

képét? Ez a kérdés természetesen illik hozzám, akinek élete és halála Erdély, és a folyóirathoz, a Tiszatájhoz, amelyik az erdélyi ügyet a legkomiszabb lány diktatúra idején is felkarolta, hozzáértéssel, felelősséggel.

– A Kárpát-medencei magyar jövő ideális képét, sajnos, összetörték a nagyhatalmak, amikor az érintettek megkérdése nélkül az első világháború után átszabták a közép-európai határokat. Az nyilvánvaló volt, hogy a történelmi magyar állam nem magyar népei számára lehetővé kellett tenni az önrendelkezést, amit viszont a magyartól megtagadtak. Lehetett volna igazságosabb helyzetet teremteni: népszavazással, etnikai határokkal, az országterület nemzetileg arányos megosztásával, Erdély önállóságával, s végül, ezekre építve, egy működőképes regionális integrációval: dunai konföderációval. Mindennek elejét vette a kapzsiság, a tudatlanság, a szűklátókörűség és a közöny, s utólag elmondhatjuk, hogy a békecsinálóknek történelmi lehetőségeket sikerült tönkretenniük.

Most tehát abból kell kiindulni, ami van. Tehát először is létre kell hozni a szomszédos országokban a magyar autonómiák teljes körű rendszerét: ahol lehetséges, területi, máshol kulturális autonómiát. Aztán ki kell építeni az anyaország és a magyar autonómiák kulturális közösségét, amelyet a jogi keretek létrehozása mellett a nemzeti szolidaritás működő ereje szavatol. Végül tárgyalásos módon fel kell tárnai a közép-európai integráció lehetőségeit, és el kell kezdeni ezt az integrációt, azzal együtt, hogy integrálódni próbálunk Nyugat-Európába. Mindez rendkívül sok fáradozást és bizonyos politikai bátorságot kíván, emellett a térség mai állapotáért elsősorban felelős nyugati nagyhatalmak következetes támogatását is megköveteli. Ehhez persze bizonyos irányváltozásnak kell bekövetkeznie a nyugati nagypolitikában, amelyre különben a Nyugat amúgy is rá fog kényszerülni akkor, amikor a magára találó orosz nagyhatalom majd visszaköveteli elveszített világpolitikai státusát. A Nyugat érdeke volna, hogy a közép-európai régió ekkor már ne legyen etnikailag és gazdaságilag válságos övezet, következésképp légüres hatalmi tér, amely hódítóra vár. Sajnos, a huszadik századi nyugati politika nem győzte meg az embert arról, hogy fel tudja ismerni a saját érdekeit, erről Hitler és Sztálin tudna beszélni igazán.

– Közéleti feladatvállalásaid során jó néhány társadalmi egyesületben töltöttél és töltesz be vezető szerepet. Ez talán szokatlannak tűnhet a civil társadalom dolgaiban járatlanabb kollégák számára, de igazi folytatása a nagy elődök hasonló szerepléseinek. Adott-e személyes elégtételt neked ez a munka, vagy inkább keserűséggel járt? Külön is megkérdeznék az Anyanyelvi Konferenciáról, amelynek 1992. augusztus óta az elnöke vagy: milyen szerepe lehet e szervezetnek az új körülmények között, mikor már sok más, néha hatékonyabb eszköze is van az anyanemzet és az emigráció békés összekapcsolásának? Jelen van-e eléggé vagy miként lehetne jelen jobban is az Anyanyelvi Konferencia a magyar nyelv védelmében, a külső – kisebbségtartó – hatalmakkal, a tudatos vagy tudattalan nyelvrontókkal szemben folytatott békés „háborúban”? Amelynek a győzelmétől azért nem kevesebb függ, mint a magyar nyelv és így az egész magyar kultúra sorsa.

– Az Anyanyelvi Konferenciánál végzett munka számomra igen sok erőfeszítéssel jár, de sok örömet is okoz. Mindenekelőtt azért, mert tapasztalom, hogy munkánknek értelme és eredménye van. Számos olyan – az összmagyarsággal foglalkozó – intézményt, szervezetet ismerek, amely saját belpolitikai elképzeléseinek vagy dogmáinak foglyaként, főként retorikai szinten működik. Mi nem ilyenek vagyunk: 1993-ban vagy tizenöt értelmiségi találkozót, tudományos konferenciát, egyetemes magyar fő-

rumot és emellett hat ifjúsági táborozást szerveztünk, az idén pedig ennél is többet. Voltak ezek között kezdeményező jellegűek is, például tavaly Keszthelyre összehívtuk a szomszéd országokban működő magyar nyelvészeti és irodalomtörténeti tanszékek munkatársait, az idén pedig a magyar nyelvű művelő egyesületek vezetőit. Emellett utaztattunk több mint kétszáz szakembert, igen nagy mennyiségben juttattunk el a határokon túlra könyveket és folyóiratokat. Mindezt igen kevés pénzből, minthogy 1993-ban egymillió-hétszáz ezer, az idén viszont csak egymillió forintot kaptunk az állami költségvetésből, de kaptunk támogatást a Soros és az Illyés Alapítványtól és a Művelődésügyi Minisztériumtól is.

A személyes áldozatvállalásra mindazonáltal szükség van. A mozgalom „hivatali” autója az én régi Samarám, ezzel járom körbe évente vagy kétszer a Kárpát-medencét, és persze, előadónk is társadalmi munkában utaznak el Kassára, Székelyudvarhelyre vagy Lendvára. Mindez kétségtelenül ad bizonyos erkölcsi tartást annak, amit csinálunk: mi nem az állampénztárban szoktunk kotorászni, miközben a kisebbségi magyarokról beszélünk, hanem önként áldozzuk erre az időt és a szellemi energiát. Az Anyanyelvi Konferenciának éppen ezért becsülete és hitele van a szomszédos országok magyar közösségeinél, rengeteg a meghívás, igen sokan kérnek ifjúsági programokhoz, tanári tanfolyamokhoz, folyóiratoknak támogatást, és én személy szerint is nagyon fájdalom, hogy ezeknek a kéréseknek csak ritkán tudunk eleget tenni.

Éppen ezért azt várom, hogy a kormányzat, a magyar társadalom a jövőben az eddigiekhez képest erőteljesebben támogassa az Anyanyelvi Konferencia munkáját. A kisebbségi sorba taszított vagy szétszóródásban élő magyarok számára talán a legfontosabb a nemzeti identitás: az anyanyelv és az örökölt kultúra megtartása, a nemzet lelki közösségének helyreállítása. Ezt nem lehet pusztán állami hivatalokban szolgálni, ehhez széles körű társadalmi összefogásra, értelmiségi áldozathozatalra van szükség. Az önként vállalt és végzett munkát azonban el kell ismerni, meg kell becsülni, és az ország erőforrásaihoz képest támogatni kellene. Ezt a megbecsülést és támogatást nemigen kaptuk meg az elmúlt négy esztendőben, annak ellenére, hogy az akkori kormány által meghirdetett stratégiai célokat valósítottuk meg. Szükségesnek tartanám, hogy az Anyanyelvi Konferencia a jövőben több megbecsülést és segítséget kapjon, remélem, ennek fontosságát az új kormány meg fogja érteni.

– Kedves tanárod, Komlós Aladár mondása szerint minden irodalmárnak van egy korszaka, amibe elsősorban személyes köze van. Számodra melyik ez a korszak most, hatvanesztendő érettségében és fiatalságodban?

– Komlós Aladártól kétségtelenül sokat tanultam, mindenekelőtt az irodalomtörténész és az irodalomkritikus erkölcsiségének parancsait. Igaza volt abban, hogy az embert vonzalmai egy bizonyos korszakhoz fűzik: számomra ez a korszak a harmincas évek és a nyolcvanas évek között helyezkedik el, s olyan hősei vannak, mint Babits, Kosztolányi, Móricz, Krúdy, Kassák, Illyés, Németh, Déry, Kós Károly, Tamási, József Attila, Szabó Lőrinc, Radnóti, Weöres Sándor, Vas István, Jékely Zoltán, Dsida Jenő, Ottlik, Mándy, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Örkény, Mészöly, Juhász, Nagy László, Kormos István, Sütő András, Szilágyi Domokos. Hozzájuk fűződnek személyes olvasói élményeim, velük foglalkoztam írásaimban, könyveimben. Azóta, a nyolcvanas évektől: több nagy nemzedék távozása után és egy nagy irodalmi paradigmaváltást követően új korszak kezdődött, erről kevesebb a személyes mondani-valóm.

Az a korszak és az az irodalom, amelyhez személyes olvasói és történelmi kapcsolat fűz, kétségtelenül a magyar irodalom egyik legnagyobb korszaka: óriási alkotó személyiségekkel és hatalmas művekkel. Erről a korszakról, több korszakról még van mondanivalóm. Például szeretnék írni arról, hogy az ötvenhatos forradalom eszmé- és érzésvilága, a nemzeti függetlenség és a polgári szabadság vágya milyen jeleket hagyott a magyar költészetben és elbeszélő irodalomban, mondjuk az ötvenes évek közepe és a hatvanas évek közepe között. És szeretnék írni egy összefoglaló könyvet az erdélyi magyar irodalomról, tulajdonképpen összegezni szeretném mindazt, amit erről fontosnak tartok. Hatvanévesen az ember talán még készíthet terveket, s a hátralevő években valóban azzal szeretnék foglalkozni, amihez személyes közöm van, amit szeretek.

